

Відгук

офіційного опонента, доктора філологічних
наук, професора, завідувача кафедри української
літератури і компаративістики Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького **Поліщука В.Т.**
на монографію та автореферат **Федорука О.О.** «Роман Куліша
«Чорна рада». Історія тексту», подані на здобуття наукового
ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю
10.01.01 – українська література

Якось так саме собою склалося, що протягом останнього десятиліття мені випала честь опонувати на процедурах захисту докторських дисертацій, певен, найавторитетнішим сьогоденним кулішезнавцям і колішелябам у середовищі всього українського світу – Євгенові Нахліку, Василеві Івашківу й ось тепер Олесеві Федоруку. Повторюся, що сприймаю це за високу честь.

Кожен із названих науковців-достойників розробляє переважно «свій» сегмент у кулішезнавстві, водночас маючи «універсальний» інтерес до постаті й слова видатного класика і такої ж універсальної глибини знання про Пантелеїмона Олександровича.

Пан Олесь Федорук у своїй докторській студії зосередився, здається, на локальній темі (питаннях текстології, власне, історії тексту одного роману), але крізь призму її осягнення проаналізував широке коло проблем, які стосуються постаті і творчості П. Куліша. Та й казати про локальність теми можна хіба відносно, бо сам дослідник зауважує, що «Обсяг матеріалу, проте, виявився настільки значний, що... мимоволі довелося відсікати від розгляду цілі пласти проблем, важливі для текстуальної історії «Чорної ради» (с. VIII). Масштаби розуміння аналізованої проблематики можна розширити й тим, що синонімічні аспекти були властивими для всього українського класичного письменства. Звісно з багатьма нюансами.

Оскільки дисертацією є монографія, то необхідні тут вступні атрибути дослідження викладені в авторефераті, вони оформлені з належною фаховістю і вичерпністю. Так, зокрема, грунтовно й переконливо мотивована актуальність усього дослідження, заснована, скажімо, й на тому, яке значення, й не тільки для українського письменства – тогочасного й пізнішого, – мав роман «Чорна рада», що ним П. Куліш «прагнув закласти в українській літературі нові традиції історичного роману, порушити актуальну соціальну й національну проблематику, розвинути нові форми літературної мови» (с.1 автореф.). Додаткового інтересу всій студії додало й те, що п. О.Федорук фактично паралельно аналізував визначені в розділах проблеми в українському та російському варіантах «Чорної ради». З належною чіткістю і конкретністю визначено мету й завдання роботи, які, на моє переконання, були успішно реалізовані в тексті дисертації-монографії. Практично те ж саме можна сказати про об'єкт і предмет студії, застосовану методологію, яка, втім, має свою специфіку, зважаючи на майже всуціль текстологічний характер аналізованої праці. Логічно й те, що автор покликається переважно на студії українських

істориків літератури, текстологів і джерелознавців. Особливо слід наголосити, що дисертант цілком вичерпно це демонструє в авторефераті, на аспекті наукової новизни. Як видно з усього тексту монографії, Олесь Федорук провів надзвичайно об'ємну й деталізовану архівно-джерелознавчу роботу, передовсім текстологічну, що дозволило йому не тільки грунтовно й різnobічно дослідити історію тексту першого українського історичного роману, але й висловити цілий ряд уточнень щодо тексту «Чорної ради», висловлених іншими дослідниками чи й ним самим.

У викладі основного тексту дослідження структурування монографії й автореферату цілком збігаються. Зауважу на певній специфічності формулювання назви розділів і підрозділів, але в роботі, де наскрізь фігурує текстологія, це очевидь достатньо закономірно. Розділи тексту монографії обсягом неспівмірні, але й це можна пояснити обсягом і спектром досліджуваної в них проблематики. Загалом же структура монографії й автореферату цілком логічна та обґрунтована.

Перший розділ роботи «Які видання «Чорної ради» ми маємо?» можна назвати підготовчим чи мотиваційним для всього тексту, адже в ньому дисертант проводить своєрідний «ревізійний» та оціночний огляд наявних варіантів видання роману «Чорна рада» чи окремих його частин, стисло характеризує кожен із варіантів з погляду видавничих історій і допущених помилок, допущених різними видавцями твору зокрема й через неврахування Кулішевого правопису. Щодо окремих видань О. Федорук уживає навіть означення «скандалльний», знову ж, з огляду на недостатню уважність у процесі підготовки тексту «Чорної ради» до друку (до прикладу, характеристика видання, підготовленого Осипом Гермайзе 1928 р., й названого дисертантом «одним із найгірших» через численні спотворення порівняно з авторизованим першодруком роману 1857 року, що його О.Федорук називає «найважливішим джерелом тексту українського роману» (с. 252)). Тут подано й порівняльні таблиці. Уже навіть із цього першого відносно невеликого розділу добре проглядається дуже уважна, велика й надто забарна робота з різними варіантами тексту, робота з архівними джерелами, епістолярною кореспонденцією самого П. Куліша та його адресатів. Автор дисертації звертає увагу на різні контекстуальні обставини різних часів (скажімо, сталінські репресії), які тенденційно могли вплинути чи і вплинули на впорядкування чи редактування текстів «Чорної ради».

Така ж скрупульозна робота проведена О.Федоруком і в наступних розділах роботи, тільки сконцентрована на певних вужчих аспектах.

У розділі «Історія створення» (звісно, «Чорної ради») дисертант аналізує весь процес роботи П. Куліша над написанням твору – від перших задумів, через дві версії роману – російськомовну та україномовну (О.Федорук називає ці версії «російською» та «українською», що видається не зовсім точним), до перерваної арештом 1847 р. роботи. На основі грунтовного й переконливого наукового супроводу, доречним і доволі густим цитуванням різних документів і листів автор дисертації простежує відповідний процес, звертає увагу на чинники або ж персоналії, які мали вплив чи могли вплинути на реалізацію

задуму про цей історичний роман (тут маємо на увазі, скажімо, видавничі перспективи й можливості або ж поради і позиції М. Грабовського, М. Погодіна, О. Бодянського, посвячених у Кулішеві задуми тощо). Дуже детально проаналізована творча робота П.Куліша над різнимовними версіями роману, його неодноразовими переробками (загалом у роботі О. Федорук називає рукописи А, Б, В, Г, Д) під впливом різних обставин, характеризує позиції та візії П. Куліша як історика (с. 27-28), зокрема робить важливий і мотивований висновок про те, що для письменника «Чорна рада», передовсім її версія українською мовою, була «чинником націотворення» (с. 42).

Олесь Федорук слушно зазначає, що арешт П.Куліша 1847 р. й наступне заслання помітно вплинули на письменника, його світоглядні позиції та й на пізнішу роботу над «Чорною радою», про що детально мовлено в розділі третьому – «1850-ті роки («Издание «Чорної рады»...). Тут продовжена грунтовна дослідницька праця, простежено й документально підтверджено Кулішеві задуми щодо планування різномовних версій роману (с.71-74), а також окреслено контекстуальне тло (суспільне й персоналізоване) навколо написання і друку роману. Кажучи теперішніми термінами, О. Федорук виразно показує діяльний Кулішів «менеджмент» передовсім у питаннях видання й популяризації «Чорної ради». Дисертант атестує П.Куліша як уважного фахового редактора, вперше з'ясовує персоналії кількох Кулішевих помічників у справі редактування твору (М. Симонов-Номис та ін., с. 85). окремо тут проаналізована історія зі статтею П. Куліша «Об отношении малороссийской словесности к общерусской. Эпилог к «Чорной раде» (с.79-80). Не зовсім зрозуміло, чому навіть графічно (шрифтом) виокремлено текст на с.с. 73-79. Що за «вставна історія»?

Об'ємний розділ у монографії-дисертації – третій: «Цenzурна історія», що їй дисертант відводить «особливе місце» в процесі творення «Чорної ради».

Доволі детально окресливши на початку розділу (такий собі підрозділ «Вступ до проблеми») питання з цензурою в Російській імперії середини і другої половини XIX століття, певні еволюційні зміни в бік її послаблення чи, навпаки, посилення внаслідок різних подій, дисертант основну увагу далі зосереджує на «взаєминах» П. Куліша з цензурою і цензорами (до слова, схарактеризовано діяльність окремих цензорів – фон Крузе, Безсомикіна, Ложечникова та ін.), які «працювали» над творами П. Куліша «взагалі» й «Чорної ради» зокрема. Слушно відзначено посилену увагу до Кулішевої постаті й творчості після його арешту (через це вказано на дві фази цензури – «до» і «після» арешту (с. 100). У підрозділах цього розділу дисертант послідовно простежує «цензурну» історію кожного з варіантів тексту «Чорної ради» або її частин, наводить широкий спектр цензурних купюр у різних текстах роману (важлива, переконлива й детальна текстологічна робота О.Федорука). Дещо окремий інтерес у контексті цього розділу становить з'ясування реакції самого П. Куліша на цензурні втручання в текст, а також проблема самоцензури (підрозділ 5). Ця частина дослідження важлива для глибшого, об'єктивнішого розуміння постаті, особи самого П. Куліша. По-перше, дисертант означує два напрями самоцензури – соціальний і

національний (с.185), на які перш за все зважав (мав зважати, виходячи насамперед із позиції офіційної цензури, а також із урахуванням певної світоглядної еволюції його самого), а по-друге, він «причісував» той чи той дражливий для цензури текст, і зважаючи на позицію конкретного цензора, і за власним бажанням і тлумаченням тексту. Ще однією з Кулішевих реакцій на реальні чи можливі претензії цензури було певне маскування тих чи тих текстуальних частин. Таку дію П. Куліша О. Федорук ілюструє й аналізує через ужиті до окремих частин «Чорної ради» епіграфи із творів І.Мазепи і Т.Шевченка (с. 203-205, детальніше це питання розглянуто в підрозділі третьому шостого розділу – «Проблема епіграфа»). Як і в попередніх розділах, дисертант і тут виписує мотиваційний контекст подій і часу. Підрозділи 5 і 6 третього розділу є найбільш об'ємними та, на мій погляд, найзмістовнішими в частині розуміння нюансів роботи П. Куліша над романом і світоглядно-естетичних позицій його самого.

Змістовна й послідовна текстологічна робота дисертанта лежить і в основі написання ним трьох останніх розділів – 4 – 6-го. У «Джерелах тексту», які О. Федорук називає «центральним питанням» у вивченні «Чорної ради», він проводить аналіз історій появи різних текстів (рукописи А, Б, В, Г та ін.) обох мовних версій роману, висновуючи закономірно, що «Найважливішим джерелом текст українського роману є його першодрук 1857 року» (с. 252). Розлогі аналітичні дії на основі текстологічних зіставлень різних рукописів роману проведені в п'ятому підрозділі «Редакції тексту», де зосереджена увага на різночитаннях у зображеннях окремих епізодів твору («Сцена в пекарні», «У Києві...» та ін.), які теж пояснюють деякі аспекти творчої майстерні класика. Нарешті, шостий (теж текстологічний) розділ – «Питання тексту» присвячено з'ясуванню проблем назви роману, його структури та згаданої вище проблеми епіграфів. Дисертант відзначає тривалу і майже неспинену роботу П. Куліша над удосконаленням тексту «Чорної ради», особливо україномовного варіанту. Кожен із підрозділів, безсумнівно, додає нових штрихів для ілюстрування такої практики Пантелеймона Олександровича, зокрема й візуальних (зіставні таблиці на с.с. 371-375).

Уміщені в монографії «Додатки» розширяють горизонти і доповнюють смисл досліджуваного в «основних» розділах. Подані розлогі висновки (с. 415-446), можливо, ж надто розлогі, є змістовними, науково коректними й назагал корелюються семантикою з колом завдань, заявлених у вступній частині автореферату. Уся ж студія, повторюється, цілком адекватно віддзеркалена в усьому тексті автореферату.

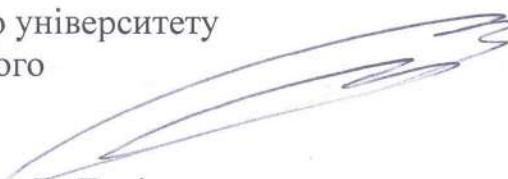
Щодо якихось сутнісних зауважень до монографії, то їх означити зовсім непросто, бо студія справляє фундаментальне й цілісне враження саме як передовсім текстологічна праця. От якраз у цьому зв'язку виникає обґрунтований подив: спочатку від титулу автореферата, де фігурує тільки спеціальність 10.01.01, на яку дисертант має цілковите право претендувати, і де відсутні його претензії на спеціальність текстологічну та джерелознавчу, а від прочитання всієї монографії цей подив устократ зростає... Але то вже вибір Олеся Федорука.

Зазначені вище незначні застереження мають поверхневий і не надто сутнісний характер. Як і деякі інші: окремі смислові повтори в тексті монографій, декілька стилістичних огріхів, про які на тлі проведеної глибокої та змістової роботи, може, і згадувати не варто.

Цілком прийнятні апробація, кількість і географія публікацій.

Вважаю, що дисертація у формі монографії О.О.Федорука «Роман Куліша «Чорна рада». Історія тексту» є ґрунтовним, системним і самостійним науковим дослідженням, повністю відповідає вимогам постанови Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України №656 від 19.08.2015 р., №1159 від 30.12.2015 р. та №567 від 27.07.2016 р., а її автор заслуговує на присвоєння йому наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

Доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української
літератури і компаративістики
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

B. T. Поліщук

Підпис професора Поліщука В. Т. підтверджую.

Перший проректор,
професор

V.M.Мойсієнко

